

ILM FAN XABARNOMASI

Ilmiy elektron jurnali

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING TIJORAT BANKLARIDA XALQARO STANDARTLARNI JORIY ETISH YO'LLARI

Tursunov Faridun Mustafoyevich

*Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
"Bank ishi" kafedrası assistenti
tursunovfaridun4330@gmail.com*

*Igamberdiyev Sahobiddin Xatam o'g'li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
"Bank ishi" kafedrası assistenti
sahobiddinigamberdiyev0101@mail.ru*

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining tijorat banklarida xalqaro standartlari joriy etish yo'llari o'rganib chiqildi. Tijorat banklarining aktivlari va passivlarini boshqarishda xalqaro standartlarni joriy etishga hamda bank servisini rivojlantirish istiqbollari ta'sir etuvchi o'ziga xos mintaqaviy xususiyatlar va omillarni aniqlash muhim hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlarning tobora chuqurlashuvi tijorat banklari kapitalini samarali boshqarish va uni doimiy ravishda takomillashtirib borish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda.

Kalit so'zlar: ISO standarti, kapital, tijorat banki, aktiv, tavakkalchilik, Bazel qo'mitasining xalqaro talablari va standartlari, kapitalning "Konservatsiya buferi", xalqaro standartlar, korporativ resurslar, potentsial, Bazel I, Bazel II, Bazel III.

WAYS TO INTRODUCE INTERNATIONAL STANDARDS IN COMMERCIAL BANKS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Abstract: This article examined ways to introduce international standards in commercial banks of the Republic of Uzbekistan. In the management of assets and liabilities of commercial banks, it is important to identify specific regional characteristics and factors that affect the introduction of international standards and the prospects for the development of banking services. The increasing deepening of economic reforms in the Republic of Uzbekistan leads to the need to effectively manage the capital of commercial banks and constantly improve it.

Keywords: ISO standard, capital, commercial bank, asset, risk, international requirements and standards of Basel Committee, "Conservation buffer" of capital, International Standards, corporate resources, potential, Basel I, Basel II, Basel III.

Kirish. O'zbekiston Respublikasining tijorat banklarida xalqaro standartlarni joriy etish, mamlakat iqtisodiyoti barqarorligini ta'minlash va moliyaviy xizmatlarning sifatini oshirish maqsadida o'zining ahamiyatini kuchaytirmoqda. Bu jarayon, avvalo, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni rivojlantirish va ularning tajribasini o'rganishni talab etadi. Hozirgi kunda, banklarimiz xalqaro standartlarga mos keladigan moliyaviy va operatsion tizimlar yaratishga intilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 sentabr PQ-3270 sonli "Respublika bank tizimini yanada rivojlantirish va barqarorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida O'zbekiston banklarini zamonaviy ilg'or tajribalar asosida xizmat ko'rsatuvchi jahon miqiyosida raqobatbardosh moliyaviy muassasalarga aylantirish bo'yicha bir qator vazifalar belgilangan[1]. Dolzarb vazifalar qatorida tijorat banklari o'z faoliyatida ISO 9001:2015 "Sifatni boshqarish tizimi" standartini tatbiq etishlari lozimligi alohida qayd etilgan. Tijorat banklari faoliyatiga xalqaro me'yorlarni tatbiq qilishda ISO standartlari muhim element

bo'lib xizmat qiladi va moliyaviy muassasaning xalqaro miqiyosda nufuzini ko'rsatib beradi. Shuningdek, mamlakatimiz moliya sektorida tijorat banklari faoliyatini tartibga solish va nazorat qilish, risklarni boshqarishning zamonaviy tamoyillari joriy qilinmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni imzolanganach, bank tizimiga chakana bank xizmatlariga ixtisoslashgan "raqamli" banklar va bank bo'linmalarini tashkil etish hamda innovatsion bank texnologiyalaridan foydalangan holda mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini yanada kengaytirish vazifasi yuklatilgan[2].

Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichida xalqaro talablar va standartlarni hisobga olgan holda tijorat banklarining aktivlari va majburiyatlarini boshqarish muammolari ortib bormoqda. Ushbu xalqaro ko'rsatkichlarni samarali joriy etish bank faoliyati holatining o'ziga xos xususiyatlarini va ushbu jarayonga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va hisobga olishda mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Bazel I bo'yicha kapitalning yetariligi ko'rsatkichining etishmasligi shundaki, u faqat kredit tavakkalchiligiga yo'naltirilgan, aktivlar xavf darajasi bo'yicha yetarlicha farqlanmagan (bozor xavfi hisobga olinmagan) va ma'lum turdagi tavakkalchilik operatsiyalari uchun zaxiralarni yaratish talablari kam baholangan[3].

Har qanday bank tizimini barqarorligini, to'lovga qobilligi va ishonchliligini ta'minlashda, bank aktivlarini o'stirishda bank kapitali muhim vosita bo'lib hisoblanadi. Faqatgina yetarlicha miqdorda barqaror kapitalga ega tijorat banklari aktiv operatsiyalarini erkin amalga oshirishlari, talab etilgan darajada likvidlikni doimo saqlagan holda samarali faoliyat yuritishlari hamda moliya bozorlariga erkin chiqish imkoniyatiga ega bo'lishadi[4]. Bank kapitali tijorat banki faoliyatida vujudga keladigan iqtisodiy tanglik hamda ziddiyatli vaziyatlar sharoitida xavfsiz "moliyaviy yostiq" vazifasini bajarishi bilan birga, bank kutilmaganda moliyaviy qiyinchilik va yo'qotishlarga duch kelganda unga to'lovga qobiliyati darajasini saqlab qolish va faoliyatini davom ettirish imkoniyatini beradigan moliyaviy manba hisoblanadi[5].

Natijalar. Xalqaro standartlarni joriy etish, shuningdek, risklarni boshqarish va audit jarayonlarini mukammallashtirishga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, mijozlar ishonchini oshirish va raqobatbardoshlikni ta'minlashning muhim omillaridan biridir. Moliya sohasida xalqaro amaliyotlarga mos keluvchi innovatsion yechimlar va texnologiyalarni qo'llash orqali banklarimiz investorlar va mijozlarga zamonaviy va xavfsiz xizmatlar ko'rsatishi mumkin. Natijada, O'zbekiston tijorat banklaridagi xalqaro standartlarni joriy etish, moliya sektorining global iqtisodiyotdagi o'rnini mustahkamlashga xizmat qiladi va mamlakatning moliyaviy barqarorligini ta'minlaydi.

Bundan tashqari, xalqaro standartlarni joriy etish, O'zbekiston Respublikasining tijorat banklarida bir nechta muhim jihatlarga e'tibor qaratadi.

Birinchidan, bu jarayon sifatli moliyaviy hisob-kitoblarni, shaffoflik va hisobdorlikni oshirishga olib keladi. Banklar o'z xarajatlarini va daromadlarini optimallashtirish, shuningdek, xaridorlar va investorlar uchun yuqori darajadagi xizmatlarni taklif etish orqali raqobatdoshligini oshirishga intilishmoqda.

Ikkinchidan, xalqaro standartlar asosida kengaytirilgan risklarni boshqarish tizimlari moliya muassasalarini resurslarni yaxshiroq taqsimlashga, bozorning o'zgaruvchan sharoitlariga moslashishga imkon beradi. Bunda muhim ahamiyatga ega bo'lgan innovatsion texnologiyalar yordamida banklar, kiberxavfsizlikni ta'minlash va axborot texnologiyalarini integratsiya qilish orqali, mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini yanada yaxshilash imkoniyatini qo'lga kiritadi.

Natijada, xalqaro standartlar banklarimizda nafaqat moliyaviy xizmatlarning mustahkamligini, balki iqtisod tomoni bilan ham yuqori darajadagi ishonchni ta'minlaydi. Bu jarayon O'zbekiston

iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi va xalqaro moliyaviy muassasalarga mamlakatimizning investorlar uchun jozibadorligini oshirishga imkon beradi.

Bozor munosabatlari sub'ektlariga xizmat ko'rsatadigan infratuzilma tizimlarini quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin: ishlab chiqarish infratuzilmasi; savdo va xizmatlar infratuzilmasi; bank va moliyaviy infratuzilmalar tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar; ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish uchun infratuzilma; axborot - texnologik va aloqa infratuzilmasi xizmatlari. Bazel qo'mitasini asosiy vazifasi banklar faoliyatini nazorat qilish va tartibga solish sohasida yagona standartlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish hisoblanadi. Qo'mita ana shu maqsadda a'zo mamlakatlar uchun tavsiyalar ishlab chiqadi. Xalqaro hisob-kitoblar bankining ma'lumotlariga ko'ra, dunyoning 150 ga yaqin mamlakatida Bazel qo'mitasining bank nazoratiga oid talablari qo'llanilmoqda Bazel qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan asosiy hujjatlarga quyidagilar kiradi.

1. Samarali bank nazoratining asosiy tamoyillari. Ushbu hujjat 1997-yilda ishlab chiqilgan va 2006-yilda qayta ko'rib chiqilgan;

2. Bazel I standarti. Ushbu standart 1988 yilda ishlab chiqilgan va amaliyotga 1993 yilda joriy etilgan;

3. Bazel II standarti. Ushbu standartni ishlab chiqish 2004- yilda nihoyasiga yetdi;

4. Bazel III standarti 2008-2009-yillardagi moliyaviy inqiroz oqibatlarini bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasini banklarning kapital yetarliligiga oid talablarni qayta ko'rib chiqishiga asos bo'ldi. Natijada, kapital yetarliligiga hamda likvidlikka oid talablar tizimi ishlab chiqildi va bu Bazel III nomini oldi.

Regulyativ kapitalni yetarlilik koeffitsiyenti tijorat banklarini to'lovga qobilligini tavsiflovchi muhim ko'rsatkich hisoblanadi.

Shuningdek, Bazel standartiga ko'ra, birinchi darajali kapitalni yetarliligi ham baholanadi va bunda birinchi darajali kapitalni yetarlilik koeffitsiyenti qo'llaniladi.

1-jadval

Bazel-I standartida ko'zda tutilgan kapitalni yetarliligini tavsiflovchi ko'rsatkichlar va ularning me'yoriy darajalari

№	Ko'rsatkichlar	Me'yoriy darajasi
1	Regulyativ kapitalni yetarlilik koeffitsiyenti	0,08%
2	Birinchi darajali kapitalni yetarlilik koeffitsiyenti	0,04%

Jadval ma'lumotlaridan ko'rish mumkinki, Bazel-I standartida tijorat banklarini birinchi darajali kapitali miqdorini regulyativ kapitalni yarmidan kam bo'lmasligi belgilangan!

Muhokama. Xalqaro Bazel qo'mitasi tomonidan bank kapitali yetarliligiga doir kelishuv (Bazel I) ishlab chiqildi va unda kapital yetarliligini hisoblash maqsadida regulyativ kapital (umumiy kapital) tushunchasi amaliyotga joriy qilindi. Regulyativ kapital asosiy va qo'shimcha kapitaldan tashkil topib, bank faoliyatini boshqarish va iqtisodiy me'yorlar hisob-kitobini o'tkazish maqsadida hisoblash yo'li bilan aniqlanadigan bank kapitalidir. Regulyativ kapitalni yetarlilik koeffitsiyenti tijorat banklarini to'lovga qobilligini tavsiflovchi muhim ko'rsatkich hisoblanadi[10].

Mamlakatimiz banklarida hamon qisqa muddatli manbalarni qisqa muddatli aktivga yo'naltirish ko'lami kattaligicha to'g'ri kelmoqda. Shunday ekan, tijorat banklarining uzoq muddatli aktivlarga qo'yilma qilish imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

Bazel standartiga ko'ra asosiy kapital elementlari quyidagilardir:

1. Joriy yilning sof foydasi;
2. Sof foyda hisobidan shakllantirilgan zaxira summalari;
3. O'tgan yillarning taqsimlanmagan foydasi;
4. Emission daromad;
5. Ustav kapitalining to'langan qismi (oddiy aksiyalar qiymati).

Bazel-III tavsiyalarini qo'llashdan ko'zlanayotgan asosiy maqsadlar bo'lib quyidagirlarni keltirishimiz mumkin:

1. Bank sektorini moliyaviy-iqtisodiy tanglikdan kelib chiqadigan inqirozlarga qarshi tura olish imkoniyatini oshirish;
2. Risk-menejment va boshqaruv sifatini oshirish;
3. Banklar faoliyati, kapital bazasi shaffofligini (transparentligi) kuchaytirish.

Hozirgi kunda respublikamiz banklarining fond bozoridagi operatsiyalari ko'lami kichikligicha qolmoqda. Bu miqyosni tubdan qayta ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. Bu maqsadlar yo'lida xalqaro standartlar me'yorlariga rioya etishlik maqsadga muvofiq bo'ladi deb hisoblaymiz.

Xulosa. Xalqaro Bazel qo'mitasi tomonidan bank kapitali yetarligigiga doir kelishuv (Bazel I) ishlab chiqildi va unda kapital yetarliligini hisoblash maqsadida regulyativ kapital (umumiy kapital) tushunchasi amaliyotga joriy qilindi. Regulyativ kapital asosiy va qo'shimcha kapitaldan tashkil topib, bank faoliyatini boshqarish va iqtisodiy me'yorlar hisob-kitobini o'tkazish maqsadida hisoblash yo'li bilan aniqlanadigan bank kapitalidir. Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichida xalqaro talablar va standartlarni hisobga olgan holda tijorat banklarining aktivlari va majburiyatlarini boshqarish muammolari ortib bormoqda. Bu muammolarni bartaraf etish yo'lida xalqaro standart va me'yorlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi deb o'ylaymiz. Banklarda xalqaro standartlarni joriy etish zamonaviy moliya tizimlarining ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu standartlar nafaqat moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi, balki banklarning xalqaro darajadagi raqobatbardoshligini oshiradi. Xalqaro moliya tashkilotlari, masalan, BMT va Jahon banki tomonidan ishlab chiqilgan normativlar va qoidalar, banklarga malakali xizmatlar ko'rsatish, risklarni boshqarish va mijozlarga ishonchli xizmatlarni taqdim etishga yordam beradi. Mikro kredit, ijara va boshqa moliyaviy vositalarni taqdim etishda xalqaro standartlar bankning ichki proseslarini tartibga solish uchun muhim hisoblanadi. Bu jarayonlar saqlash, kredit berish va hisobot berish kabi funktsiyalarni qamrab oladi. Jumladan, Bazel III standartlari, banklarning kapitallari va likvidligini oshirishga qaratilgan, bu esa moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi.

Korrupsiya, pul yuvish va moliyaviy jinoyatchilikka qarshi kurashda xalqaro standartlar va qoidalar muhim rol o'ynaydi. Ular banklarni ushbu muammolardan himoya qilishga, shuningdek, mijozlar va investorlar ishonchini mustahkamlashga yordam beradi. Bularning barchasi oxir-oqibat, bank tizimining yanada samarali va xavfsiz ishlashiga olib keladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, 12.09.2017 yildagi PQ-3270-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 09.01.2018 yildagi PF-5296-son.

3. Базельский комитет по банковскому надзору. Международная Конвергенция Оценка Капитала и Стандарты Капитала. Базель, 2002,-425 с.
4. Bektemirov A., Omonov A.A., Xaydarov Z.Sh., Niyozov Z.D. “Tijorat banklari aktiv va passivlarini boshqarish” fanidan o‘quv qo‘llanma. – Samarqand: SamISI, 2020. 240 bet.
5. Abdullayeva Sh.Z. Bank ishi. T.: “Iqtisod-Moliya” nashriyoti, 2017. 768 b.
6. U. Azizov, T. Karaliyev, T. Boboqulov va boshqalar. “Bank ishi” darslik. T.: “Fan va texnologiya”. 2016. 640 bet.
7. Федеральный Закон «Об инвестиционной деятельности в Российской Федерации, осуществляемой в форме капитальных вложений» от 25 февраля 1999 года, №39-ФЗ, 1-статья.
8. O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni, 2019 yil 25 dekabr, 3-modda. // www.lex.uz.
9. <https://cbu.uz/uz/statistics/financing/72798/>-internet resurs.
10. Tursunov, F. M., & Karimov, M. Z. o'g'li . (2023). O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING TIJORAT BANKLARIDA XALQARO TALABLAR VA STANDARTLARNI JORIY ETISH XUSUSIYATLARI. SCHOLAR, 1(34), 70–76. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10411009>.